

УДК 373.1:94(100)

DOI <https://doi.org/10.31392/2311-5491/2019-68.14>

Гриценко А. П.

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Проаналізовано основні теоретичні положення щодо визначення підходів до оформлення структури професійної компетентності майбутніх учителів історії та представлено головні підходи з цього питання, що склались у сучасній педагогічній та психологічній літературі. При цьому звернено увагу на взаємозв'язок компетентнісного, системного, синергетичного, особистісно-діяльнісного, аксіологічного, акмеологічного підходів до вивчення поставленої проблеми.

Автором також визначено, що професійна компетентність майбутніх учителів історії є складним динамічним утворенням. Вона складається з трьох взаємопов'язаних компетенцій (психолого-педагогічної, фахово-історичної та інформаційно-комунікаційної). Це дало можливість дослідити, що кожна з них містить мотиваційно-когнітивний, практично-діяльнісний та ціннісно-рефлексивний складники.

Ключові слова: компетентнісний підхід, історія, компетенції, професійна компетентність, майбутні вчителі, професійна підготовка, складники професійної компетентності, психолого-педагогічна компетенція, фахово-історична компетенція, інформаційно-комунікаційна компетенція.

Проблема визначення складників професійної компетентності педагогів як відображення здатності професійно виконувати наукові та педагогічні функції зараз доволі широко вивчена науковцями, що, іноді пропонують протилежні тлумачення. Так, дослідниця Т. Ісаєва у змісті професійної компетентності виокремлює такі складники: адаптаційно-цивілізаційний; соціально-організаційний; предметно-методичний; комунікативний та ціннісно-змістовий [3, с. 17]. Натомість В. Пелагейченко до основних компонентів професійно-педагогічної компетентності відносить: спеціальну, методичну, психолого-педагогічну, диференціально-психологічну та аутопсихологічну компетентності (рефлексія педагогічної діяльності) [5, с. 56].

Л. Карпова звужує це поняття до трьох структурних компонентів: мотиваційного, предметно-практичного (операційно-технологічного) та сфери саморегуляції, що розвиває психологічну компетентність та аутокомпетентність [4, с. 10–11]. Також науковець М. Головань убачає внутрішню структуру компетентності у вигляді сукупності мотиваційного, когнітивного, діяльнісного, ціннісно-рефлексивного, емоційно-вольового компонентів, тісно взаємопов'язаних між собою [1, с. 29].

Відповідно, В. Прокопчук вважає, що професійна компетентність учителя історії та правознавства складається із взаємозалежних складників, що перебувають у постійному зв'язку: предметний (історія, правознавство), психологічний, педагогічний, методичний, інформаційно-комунікаційний, особисті професійно важливі людські якості та внутрішня потреба до постійної самоосвіти та професійного удосконалення і зростання [6, с. 98].

Мета статті – проаналізувати основні теоретичні положення щодо визначення підходів до оформлення структури професійної компетентності майбутніх учителів історії та представити головні підходи з цього питання, що склались у сучасній педагогічній та психологічній літературі.

Виходячи із запропонованих концепцій, можна відзначити, що професійна компетентність учителя історії має багато тісно взаємопов'язаних структурних складників: мотиваційний як пізнавальні, професійні та творчі мотиви й інтерес до роботи; когнітивний (знання з історії, методики викладання предмету, інформаційних технологій разом із сукупністю знань, необхідних вчителю для здійснення посадових обов'язків), діяльнісний (досвід інтелектуальної та пізнавальної творчої діяльності у формі вмінь діяти за зразком, приймати рішення в проблемних ситуаціях), ціннісно-рефлексивний (адекватна самооцінка власних можливостей, переконань із прагненням до саморозвитку, професійного самовдосконалення) та емоційно-вольовий як здатність розуміти власний емоційний стан у різноманітних професійних ситуаціях.

Водночас у дослідників, як вітчизняних так й іноземних, відсутня ґрунтовна структуризація кожної компетенції професійної компетентності майбутніх учителів історії, на заповнення наукової лакуни якої й покликана дана стаття. З огляду на існуючі наукові погляди загально-педагогічного тлумачення цього поняття ми пропонуємо виділити три складники професійної компетентності майбутніх учителів історії: мотиваційно-когнітивний, практично-діяльнісний та ціннісно-рефлексивний. Конкретизуємо кожен із них.

До психолого-педагогічної компетенції у складі професійної компетентності майбутніх учителів історії слід віднести когнітивний, практично-діяльнісний та ціннісно-особистісний складники, які детермінуються знаннями, уміннями, навичками, особистісним досвідом і якостями, без яких важко стати кваліфікованим педагогом та наставником підростаючого покоління. Отже, загальнопедагогічні знання – це усвідомлення і засвоєння провідних ідей, концепцій, закономірностей розвитку державної системи освіти; засвоєння фундаментальних психолого-педагогічних теорій, дидактичних принципів, змісту, форм та методів навчання і виховання; засвоєння теоретичних основ та методів науково-дослідної роботи; засвоєння основ психології та народної педагогіки; знання методики проведення уроків у закладах загальної середньої освіти, включаючи уроки історії.

Практично-діяльнісний складник психолого-педагогічної компетенції містить уміння й навички професійно-педагогічної діяльності. Відповідно, для забезпечення успішної професійної діяльності майбутніх учителів історії необхідний розвиток загальнопедагогічних умінь і навичок, до яких доцільно віднести педагогічне спілкування, володіння організаторськими здібностями управляти дитячим колективом та навчально-виховним процесом, уміння здійснювати контроль, розвинену педагогічну техніку, навички самостійної роботи та здатність до педагогічної творчості й імпровізації тощо.

Ціннісно-рефлексивний складник психолого-педагогічної компетенції у складі професійної компетентності майбутніх учителів історії передбачає сформованість професійно-особистісних якостей майбутнього педагога, до яких належать: внутрішні цінності, розвинена духовна культура, любов до дітей, педагогічна інтуїція, рефлексія, потреба у професійно-педагогічному самовдосконаленні.

Фахово-історична компетенція у складі професійної компетентності майбутнього вчителя історії пов'язана з опануванням професійно спрямованих історичних знань, сучасних технологій навчання, набуттям умінь працювати з історичними джерелами, діяти в умовах соціальної мінливості (зміни уявлень про систему цінностей, умови розвитку самого суспільства), відстоювати свою громадянську позицію та дослідницькі вміння.

До когнітивного складника фахово-історичної компетенції насамперед доцільно віднести знання про минуле людства, головні події, життя та діяльність видатних людей, визначні досягнення культури, досягнення суспільства в духовному житті, як власної країни так і, опосередковано, всього світу у двох вимірах – етнологічному (горизонтальному) та хронологічному (вертикальному), термінології предмету, розуміння основних явищ та закономірностей минулого, оцінюючи сьогодення під кутом зору минулого.

До структури історичних знань В. Прокопчук включає історичні уявлення та історичні поняття, а також знання про закони та закономірності історичного процесу [7, с. 295]. Хоча, на наш погляд, саме погляди людей на своє минуле, на події, які вже відбулися, а також на пізнавальну діяльність складають історичні знання.

Практично-діяльнісний складник фахово-історичної компетенції у складі професійної компетентності майбутніх учителів історії – це пошукова, аналітично-оціночна та творча підготовленість до здійснення професійної діяльності. Перші дві з них поєднують, відповідно, теоретичний та емпіричний шляхи історичного пізнання. Професійна діяльність вчителя передбачає сформованість таких умінь і навичок, що можна віднести до пізнавальних: пошук, опрацювання історичних джерел (письмові, речові, усні, етнографічні або вербальні, зображувальні, оповідні, особового походження, масові та немасові тощо), засвоєння історичних фактів, подій (дат), персоналій тощо, дослідницькі вміння; аналіз та критична оцінка свідчень (джерел) минулого, проектувальні та конструктивні вміння; історико-творча та виховна діяльність (організація гурткової роботи, краєзнавчих розвідок, історичних ігор, квестів, походів тощо), уміння застосовувати здобуті історичні знання на практиці.

Основою історичних знань, їх правдивості є історичні джерела, що ефективно впливають на діяльність учителя історії. Саме в результаті формування навичок опрацювання та використання джерел постає професіоналізм учителя історії, його майстерність та наукова культура.

Ціннісно-рефлексивний складник фахово-історичної компетенції у складі професійної компетентності майбутніх учителів історії проявляється в потребі, інтересі та ціннісному самовизначенні до праці педагога (мотиваційно-ціннісне ставлення до педагогічної діяльності), в адекватності та об'єктивності оцінки й самооцінки власної педагогічної діяльності, рефлексії та відповідальності за результати навчання історичного знання, морально-психологічному змісті професіоналізму та інших соціально значимих цінностей.

Вона містить сформовані ціннісні орієнтації з вивчення історії, інтерес до вивчення предмету історії та методики викладання навчальної дисципліни, емоційно-ціннісного ставлення до історичного минулого (змістово-процесуальний компонент); самовизначення щодо майбутньої педагогічної діяльності, здібність до творчої праці, усвідомлення значущості професійних цінностей (мотиваційний компонент); самооцінка професійної діяльності, самовдосконалення, креативність (рефлексивний компонент). У майбутніх учителів історії має формуватися позитивна мотивація до професії через активізацію навчально-пізнавальної діяльності, стійкий інтерес до оволодіння історичними знаннями, застосування умінь і навичок на практиці, а також бажання мати позитивний результат своєї педагогічної майстерності завдяки урізноманітненню форм і методів навчання та досягнення системності й комплексності в самооцінці професійної діяльності.

Відповідно, майбутній вчитель історії, спираючись на знання про життя і діяльність видатних історичних діячів, повинен сформувати розуміння та сприйняття етичних норм поведінки стосовно інших людей, а також креативність, здатність до системного мислення, адаптивність і комунікабельність, бути толерантним і демонструвати полікультурну грамотність, прагнути набуття конкурентоспроможних умінь і навичок.

Уміння виявляти індивідуальні особливості професійної діяльності, аналізувати результати своєї навчальної діяльності в поєднанні з мотивацією, визначати проблеми в організації процесу навчання історії становить зміст рефлексивного компоненту ціннісно-особистісного складника фахово-історичної компетенції майбутніх учителів історії, який забезпечує взаємозв'язок усіх компонентів професійної діяльності, управління та оцінки. Завдяки сформованості умінь рефлексії студенти здатні усвідомлювати свої проблеми, знаходячи способи їх вирішення, розвиваючи при цьому професійну мотивацію, що дає майбутньому фахівцеві

можливість для реалізації та розвитку рефлексивних здібностей у процесі особистісного та професійного зростання [8, с. 27]. Саме завдяки рефлексії майбутні вчителі історії здатні регулювати власну активність, впливати на систему норм і стандартів, управляти навчальною та практичною діяльністю.

Складники інформаційно-комунікаційної компетенції у складі професійної компетентності майбутніх учителів історії, на наш погляд, входять до розробленого в останні десятиліття нового педагогічного простору, який прийнято називати інформаційно-комунікаційним педагогічним середовищем. Отже, активне входження інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) у процес вивчення історії та суспільно-гуманітарних предметів за умови технологічного підходу в навчанні значно підвищує ефективність засвоєння інформації з навчального предмету за умови розвитку критичного мислення, що стимулює пізнавальну діяльність із безперервною освітою впродовж життя в перспективі. Важливим завданням підготовки учнів в умовах інтеграції ІКТ до освітнього процесу є створення умов для формування самостійності в інформаційній діяльності.

Сучасний розвиток електронних інформаційних ресурсів передбачає також використання навчально-методичних посібників, програм, спеціальних енциклопедій, довідників, електронних енциклопедій, спеціалізованих сайтів, які можуть виконувати роль окремих, додаткових засобів навчання. Відповідно, в процесі вивчення історії з допомогою електронних ресурсів доцільно застосувати різноманітні форми навчання (уявні мандрівки історичними картами, відвідування віртуальних музеїв, проведення цікавих пригод, знайомство з видатними історичними діячами у віртуальних енциклопедіях (Вікіпедія), що завдяки використанню ІКТ доповнюються яскравими ілюстраціями [2, с. 54–55]. Сфера завдань для використання ІКТ досить широка – від порівняння особливостей розвитку країн, народів до характеристики культурного життя, виконання тематичних пошукових завдань щодо системного опису окремих тем з історії та їхніх частин.

Але використання інформаційних технологій учителями передбачає сформованість у них відповідного рівня комп'ютерної грамотності та інформаційної культури, розуміння засад роботи та можливостей інформаційних технологій як основи формування професійної компетентності вчителів історії. За таких умов можна ефективніше розкрити значний потенціал суспільно-гуманітарних дисциплін. Отже, до інформаційно-комунікаційної компетенції у складі професійної компетентності майбутніх учителів історії входять уміння, навички, знання та особистісний досвід використання ІКТ в поєднанні з професійним ставленням, що передбачає зацікавленість і готовність до навчання протягом усього життя.

Висновки. Відповідно, формування психолого-педагогічної, фахово-історичної та інформаційно-комунікаційної компетенції у складі професійної компетентності майбутнього вчителя історії відбувається під час вивчення історичних дисциплін та предметів з методики викладання суспільно-гуманітарних дисциплін, забезпечуючи психолого-педагогічне і методичне спрямування підготовки за рахунок використання компетентнісного підходу до аналізу і визначення змісту компонентів його професійної діяльності.

Використана література:

1. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. 2008. № 3. С. 23–30.
2. Грищенко А. П. Методика формування в старшокласників умінь використовувати інформаційні ресурси. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Бердянськ, 2014. Вип. 3. С. 50–56.
3. Исаева Т. Е. Классификация профессионально-личностных компетенций вузовского преподавателя. *Труды международной научно-практической Интернет-конференции*. Ростов-на-Дону, 2004. Сб. 4. С. 15–21.
4. Карпова Л. Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2004. 27 с.
5. Пелагейченко В. Ключові компоненти компетентності вчителя. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2009. № 2. С. 55–60.
6. Прокопчук В. Методична компетентність вчителя історії та правознавства як складова професійної компетентності. *Педагогічний часопис Волині*. 2017. № 2. С. 98–102.
7. Прокопчук В. Структура історичних знань школярів. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти* : зб. наукових праць ; за заг. ред. д. н. М. А. Журби. Сєвєродонецьк : вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2016. С. 294–296.
8. Умінська А. П. Формування рефлексивної культури майбутнього вчителя іноземної мови у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2017. 294 с.

References:

1. Golovan` M.S. Kompetenciya i kompetentnist` : dosvid teorii, teoriya dosvidu. *Vy`shha osvita Ukrainy`*. 2008. № 3. S. 23–30.
2. Gry`cenko A. P. Metody`ka formuvannya v starshoklasny`kiv umin` vy`kory`stovuvaty` informacijni resursy`. *Naukovi zapysky` Berdyans`kogo derzhavnogo pedagogichnogo universy`tetu. Pedagogichni nauky`* : zb. nauk. pr. Berdyans`k, 2014. Vy`p. 3. S. 50–56.
3. Isaeva T. E. Klassifikatsiya professionalno-lichnostnyih kompetentsiy vuzovskogo prepodavatelya. *Trudyi mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy Internet-konferentsii*. Rostov-n/D : 2004. Sb. 4. S. 15–21.
4. Karpova L. G. Formuvannya profesijnoyi kompetentnosti vchy`telya zagal`noosvitn`oyi shkoly` : avtoref. dy`s. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Xarkiv, 2004. 27 s.
5. Pelagejchenko V. Klyuchovi komponenty` kompetentnosti vchy`telya. *Vidkry`ty`j urok: rozrobky`, texnologiyi, dosvid*. 2009. № 2. S. 55–60.
6. Prokopchuk V. Metody`chna kompetentnist` vchy`telya istoriyi ta pravoznavstva yak skladova profesijnoyi kompetentnosti. *Pedagogichny`j chasopy`s Voly`ni*. 2017. № 2. S. 98–102.

7. Prokopchuk V. Struktura istory`chny`x znan`shkolyariv. Aktual`ni py`tannya, problemy` ta perspekty`vy` rozvy`tku gumanitarnogo znannya u suchasnomu informacijnomu prostori: nacional`ny`j ta internacional`ny`j asrekty`: zb. naukovy`x prac` /za zag. red. d.. N. Zhurby` M.A. Syevyeredonecz`k: vy`d-vo SNU im. V. Dalya, 2016. S. 294–296.
8. Umins`ka A. P. Formuvannya refleksy`vnoyi kul`tury` majbutn`ogo vchy`telya inozemnoyi movy` u procesi profesijnoyi pidgotovky`: dy`s. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Zhy`tomy`r, 2017. 294 s.

Гриценко А. П. Особенности структуры профессиональной компетентности будущих учителей истории в информационном обществе.

Проанализированы основные теоретические положения по определению подходов к оформлению структуры профессиональной компетентности будущих учителей истории и представлены главные подходы по этому вопросу, которые сложились в современной педагогической и психологической литературе. При этом обращено внимание на взаимосвязь компетентностного, системного, синергетического, личностно-деятельностного, акмеологического подходов к изучению поставленной проблемы.

Автором также определено, что профессиональная компетентность будущих учителей истории является сложным динамическим образованием. Она состоит из трех взаимосвязанных компетенций (психолого-педагогической, профессионально-исторической и информационно-коммуникационной). Это дало возможность исследовать то, что каждая из них содержит мотивационно-когнитивную, практически-деятельностную и ценностно-рефлексивную составляющие.

Ключевые слова: компетентностный подход, история, компетенции, профессиональная компетентность, будущие учителя, профессиональная подготовка, составляющие профессиональной компетентности, психолого-педагогическая компетенция, профессионально-историческая компетенция, информационно-коммуникационная компетенция.

Hrytsenko A. P. Features of the structure of professional competence of future teachers of history in the information society.

The article analyzes the main theoretical positions regarding the definition of approaches to the design of the structure of professional competence of future teachers of history and presents the main approaches on this issue, which have developed in modern pedagogical and psychological literature. At the same time, attention was drawn to the relationship of competence, systemic, synergetic, personality-activity, axiological, acmeological approaches to the study of the problem.

The author also states that the professional competence of future teachers of history is a complex dynamic entity. It consists of three interrelated competences (psychological and pedagogical, professional-historical, and informational-communication). This made it possible to investigate that each of them contains motivational-cognitive, practical-activity and value-reflexive components.

Key words: competence approach, history, competences, professional competence, future teachers, professional training, components of professional competence, psychological and pedagogical competence, professional-historical competence, information and communication competence.

УДК [37.091.12:373.3:005.963]:376-056.26

DOI <https://doi.org/10.31392/2311-5491/2019-68.15>

Джаман Т. В.

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЗМІСТУ НЕПЕРЕРВНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Розглядається проблема диверсифікації змісту неперервної підготовки вчителів початкової школи до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. Проведено огляд наукових досліджень та визначено цільові орієнтири неперервної підготовки вчителів початкової школи до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. Вказано, що основними елементами диверсифікаційної системи неперервної педагогічної освіти виступають цілі і зміст освіти, методи, технології, організаційні форми, змістовно-структурні зв'язки освітніх рівнів та їх взаємодія. Зазначено, що диверсифікація повинна сприяти побудові нової системи неперервної підготовки вчителів початкової школи до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. У структурі системи неперервної підготовки вчителів початкової школи до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти виділено початково-професійний, системно-професійний та акме-професійний етапи. У відповідності до визначених етапів запропоновано напрями диверсифікації змісту неперервної підготовки вчителів початкової школи на кожному з них.

Ключові слова: диверсифікація, неперервна підготовка, професійна підготовка, учителі початкової школи, інклюзивна освіта.

На сучасному етапі розвитку України освітні реформи набувають все більше гуманістичної спрямованості. У Національній Доктрині розвитку освіти та Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 років. зазначається, що нагальною освітньою потребою є розширення практики інклюзивного навчання в системі загальної освіти.

Впровадження інклюзивної освіти передбачає спеціальну підготовку майбутніх педагогів до роботи з дітьми, що мають особливі освітні потреби. Збільшення в загальноосвітніх закладах кількості дітей з осо-